2577 ـ سنت در مسواک زدن چیست؟

سوال

معنای سواک چیست؟

حکمِ استفاده از آن و زمان‌های مستحب برای آن کدام است؟

ویژگی‌های مسواک و روشِ استفاده از آن چگونه است؟

همچنین برخی انواعِ آن با طعم لیمو و غیره وجود دارد؛ آیا حکم آن‌ها مانند مسواکِ معمولی است؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

سواک و استیاک به معنای پاکیزه کردن دهان و دندان با چوب مسواک است؛ و کلمهٔ «سواک» بر خود ابزار، یعنی همان چوبی که با آن مسواک می‌زنند، نیز اطلاق می‌شود.

مسواک زدن سبب پاکیزگی دهان و مایهٔ خشنودی حق تعالی است؛ چنان‌که در حدیث عایشه رضی الله عنها ثابت شده که رسول الله ﷺ فرمودند: «مسواک پاک‌کننده دهان و موجب خشنودی پروردگار است»؛ بخاری در صحیح خود (۲/۲۷۴) این حدیث را به صورت معلق آورده و احمد (۶/۴۷) و نسائی (۱/۵۰) آن را وصل کرده‌اند و اسناد آن صحیح است (الإرواء ۱/۱۰۵).

دربارهٔ مسواک سفارش مؤکد شده است؛ ابوهریره رضی الله عنه روایت می‌کند که پیامبر ﷺ فرمودند: «اگر بر امتم دشوار نمی‌شد، حتماً آنان را دستور می‌دادم که با هر نماز مسواک بزنند». بخاری (۲/۲۹۹) و مسلم (۱/۱۵۱). در روایتی از بخاری آمده است: «با هر وضو».

امام نووی رحمه الله اجماع اهل فضل را بر مستحب و سنت بودن مسواک نقل کرده است؛ اهمیت این موضوع تا آنجاست که برخی از سلف مانند امام اسحاق بن راهویه به وجوب آن قائل شده‌اند.

زمان‌های مستحب برای مسواک زدن:

مسواک زدن در تمام اوقات شب و روز مستحب است، به دلیل عموم سخن پیامبر ﷺ در حدیث پیشینِ عایشه رضی الله عنها: «مسواک زدن مایهٔ پاکی دهان و خشنودی پروردگار است».

علما مواردی را ذکر کرده‌اند که استحباب مسواک در آن‌ها مؤکدتر است؛ از جمله:

۱ـ هنگام وضو و نماز؛ به دلیل کلام پیامبر ﷺ که اگر بر امتم دشوار نمی‌شد، حتماً آنان را دستور می‌دادم که با هر نماز مسواک بزنند؛ و در روایتی «با هر وضو» که پیش‌تر گذشت.

۲ـ هنگام ورود به خانه؛ برای دیدار با خانواده و همنشینی با آنان؛ چنان‌که در حدیث عایشه رضی الله عنها ثابت شده که در پاسخ به این سؤال که رسول الله ﷺ هنگام ورود به خانه ابتدا چه می‌کردند، فرمود که هرگاه وارد خانه می‌شد، با مسواک زدن شروع می‌کرد. به روایت مسلم (۱/۲۲۰).

۳ـ هنگام بیدار شدن از خواب؛ حذیفه بن یمان رضی الله عنه می‌گوید که پیامبر ﷺ هرگاه شب‌هنگام برمی‌خاست، دهانش را با مسواک می‌شست و می‌مالید. به روایت بخاری (۱/۹۸) و مسلم (۱/۲۲۰).

۴- هنگام تغییر بوی دهان؛ خواه این تغییر به دلیل خوردن چیزی با بوی ناخوشایند باشد، یا به سبب گرسنگی و تشنگی طولانی و غیره؛ زیرا وقتی مسواک مایهٔ پاکی دهان است، مقتضای آن این است که هر زمان دهان نیاز به پاکیزگی داشت، استحباب مسواک بیشتر مورد تاکید شود.

۵- هنگام ورود به مسجد؛ زیرا این کار بخشی از کمال زینتی است که الله سبحانه و تعالی هنگام حضور در هر مسجدی به آن امر فرموده است: يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ [اعراف: ۳۱] (ای فرزندان آدم، زینت خود را در هر مسجدی برگیرید)؛ و نیز به دلیل حضور ملائکه و اجتماع نمازگزاران.

۶- هنگام تلاوت قرآن و در مجالس ذکر؛ به دلیل حضور فرشتگان.

مسواک زدن برای روزه‌دار:

اهل علم اتفاق‌نظر دارند که مسواک زدن برای روزه‌دار در ابتدای روز اشکالی ندارد. اما دربارهٔ مسواک زدن بعد از زوال اختلاف کرده‌اند؛ برخی آن را مکروه دانسته‌اند، اما قول صحیح این است که مسواک برای روزه‌دار نیز مانند دیگران سنت است؛ زیرا دلایل سنت بودن مسواک عام است و پیامبر ﷺ زمان خاصی را استثنا نکرده‌اند. حدیثی که به علی بن ابی‌طالب رضی الله عنه نسبت داده شده که پیامبر ﷺ فرمودند که هرگاه روزه گرفتید، صبحگاه مسواک بزنید و شب‌هنگام مسواک نزنید را دارقطنی روایت کرده اما حدیثی ضعیف است و ابن‌حجر در «التلخیص الحبیر» (۱/۶۲) سند آن را ضعیف دانسته؛ پس این حدیث ثابت نیست. همچنین استدلال به بوی دهان روزه‌دار که نزد الله متعال از بوی مشک خوش‌تر است؛ بخاری

(۲/۲۹) و مسلم (۲/۸۰۶) مانع مسواک نیست؛ زیرا این بو به دلیل خالی بودن معده است و با مسواک از بین نمی‌رود؛ ضمن اینکه ممکن است در آغاز روز هم رخ دهد و همه بر جواز مسواک در ابتدای روز توافق دارند. پس مسواک زدن برای روزه‌دار در تمام روز مستحب است.

ابزار مسواک زدن:

علما اتفاق‌نظر دارند که بهترین ابزار برای این کار، چوب اراک است؛ زیرا بوی خوشی دارد و دارای الیافی است که میان دندان‌ها را به خوبی پاک می‌کند؛ و به دلیل حدیث عبدالله بن مسعود رضی الله عنه که گفت که برای رسول الله ﷺ از درخت اراک مسواک می‌چیدم. به روایت احمد (۳۹۹۱) و سند آن حسن است (الإرواء ۱/۱۰۴).

فقها مستحب دانسته‌اند که اگر چوب اراک نبود، با شاخه نخل و پس از آن با چوب درخت زیتون مسواک زده شود؛ هرچند احادیث در این باره صحیح نیستند. حق این است که هر چوب پاک‌کننده‌ای که آسیب‌زا نباشد، هنگام نبود اراک، جایگزین آن می‌شود. همچنین مسواک‌های امروزی نیز سودمند و مفید هستند.

آنچه نباید با آن مسواک زد:

استفاده از چوب‌های سمی یا ناپاک حرام است؛ همچنین استفاده از هر چوبی که باعث خونریزی، آسیب یا بیماری شود، مکروه است.

ویژگی‌های مسواک:

فقها مستحب دانسته‌اند که چوب مسواک از نظر ضخامت و طول متوسط باشد (در حدود ضخامت انگشت کوچک)، بدون گره باشد، نه آنقدر تر باشد که خم شود چون آلودگی را پاک نمی‌کند، و نه آنقدر خشک که به دهان آسیب بزند یا خرد شود. البته این موارد از باب کمال است وگرنه هر چوبی که مقصود شرع را برآورده کند، جایز است.

کیفیت مسواک زدن:

دربارهٔ اینکه مسواک با دست راست گرفته شود یا چپ، اختلاف هست:

جمهور معتقدند دست راست بهتر است، چون پیامبر ﷺ خوش داشت که در پوشیدن کفش، شانه کردن مو، طهارت و در تمام کارهایش از سمت راست شروع کند. متفق علیه. و چون مسواک زدن یک طاعت است، نباید با دست چپ باشد.

برخی دیگر از علما از جمله در مذهب امام احمد مستحب دانسته‌اند که با دست چپ باشد چون از باب زدودن آلودگی است؛ شیخ‌الاسلام ابن تیمیه رحمه الله نیز این قول را برگزیده است.

برخی دیگر تفصیل داده‌اند که اگر هدف به دست آوردن سنت است با دست راست و اگر هدف زدودن آلودگی است با دست چپ باشد. قول راجح این است که در این مورد گشایش وجود دارد و نص خاصی وارد نشده است.

فقها مستحب دانسته‌اند که مسواک زدن از سمت راست و به صورت عرضی شروع شود، چون مسواک زدن طولی ممکن است به لثهٔ آسیب بزند. سایر آداب مسواک عبارتند از:

- .شایسته نیست در حضور جمع یا محافل عمومی مسواک زده شود، چون با مروت و آداب اجتماعی سازگار نیست
- مسواک باید بعد از استفاده شسته شود؛ عایشه رضی الله عنها می‌گوید که پیامبر ﷺ مسواک می‌زدند، سپس مسواک را به من می‌دادند تا آن را بشویم؛ من ابتدا با آن مسواک می‌زدم، سپس می‌شستم و به ایشان بازمی‌گرداندم. .(به روایت ابوداوود (۱/۴۵
- .مسواک باید دور از آلودگی‌ها نگهداری شود

مسواک زدن با انگشت:

دربارهٔ کافی بودن مسواک زدن با انگشت هنگام نبود ابزار دیگر، میان اهل علم اختلاف است؛ قول راجح این است که سنت با آن حاصل نمی‌شود، زیرا در شرع چنین چیزی نیامده و پاکیزگی دهان نیز با آن مانند چوب و امثال آن فراهم نمی‌شود.

از جمله مواردی که ملحق به چوب و امثال آن است، استفاده از ابزارهای جدید دندان‌شویی مانند مسواک‌های معمولی و غیره است که زدودن آلودگی و خوش‌بویی دهان با آن‌ها حاصل می‌شود.

استفاده از مسواک با طعم نعناع، لیمو و مانند آن تا وقتی که آسیب‌زا نباشد اشکالی ندارد؛ اما روزه‌دار باید از کاربرد موارد طعم‌دار اجتناب کند و هنگام روزه به مسواک طبیعی اکتفا نماید.

والله تعالى أعلم .

منابع: لسان العرب (مادة سوك)، المجموع نووی (۱/۲۶۹)، نهاية المحتاج رملی (۱/۱۶۲)، حاشيه ابن عابدين (۱/۷۸)، نيل الأوطار شوكانی (۱/۲۴)، المغنی ابن قدامه (۱/۷۸)، الفتوحات الربانية على أذكار النووی ابن علان (۳/۲۵۶)، الشرح الممتع شيخ ابن عثيمين (۱/۱۳۷).